

УДК 821.162.1-34.09 Токарчук

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-12>

РЕЧІ ЯК ЗАСІБ ІНШУВАННЯ В ОПОВІДАННІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «ШВИ»

THINGS AS A TOOL OF OTHERING IN THE STORY 'SEAMS' BY OLGA TOKARCHUK

Манойлова О.М.,
orcid.org/0009-0007-3944-4900

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри германських мов, зарубіжної літератури та методики їхнього навчання
Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*

У статті розглянуто речовий світ оповідання сучасної польської письменниці, лауреатки Нобелівської премії у галузі літератури 2018 року Ольги Токарчук.

Жанр, у якому працює письменниця та в межах якого розкриває важливі для себе художні теми та проблеми, складно визначити напевне – це унікальна суміш постмодерних і барокових рис, магічного реалізму та гуманістичної, філософської фантастики.

Стаття присвячена важливій складовій неповторного художнього полотна, що його тче Ольга Токарчук – речовому світу оповідання «Шви» зі збірки «Химерні оповідання» (2018).

У центрі уваги прози Токарчук – тема прикордоння і помежів'я, зміни і трансформації, а також зв'язки, що, мов місточки, поєднують різні часи і різні простори. Ще одна важлива для письменниці тема – зустріч з Чужим, з Іншим. Дослідження малої прози Ольги Токарчук засвідчили, що вона використовує речовий світ як виразний засіб висловити і оприявити межовість, інакшість та очуження світу – теми, важливі для авторки і її читачів.

Речі дуже рідко виконують у тексті лише допоміжну роль «реквізиту», особливо якщо йдеться про високохудожню, інтелектуальну літературу. Зазвичай вони репрезентують ідейно-художні особливості твору, постають важливим змістовим чинником тексту, складовою концепції людини та засобом психологізації або ж утілюють специфіку авторської моделі світу.

Герой досліджуваного оповідання Ольги Токарчук потрапляє у ситуацію, коли речі навколо нього раптово змінюються, міняють свій звичний вигляд чи «базові характеристики». При цьому зміни дуже дрібні, не принципові, але стають джерелом дискомфорту і збентеження для головного героя. Зрештою те, що спершу виглядає як дисонанс, «збій матриці», дрібна малопомітна невідповідність речей у світі, спершу злить, а потім лякає головного героя – він сприймає це як знак збайдужіння і відчуження світу. Світ ніби відштовхує героя, відмовляється від нього і не поширює на нього свої закони – інше його, і речі стають інструментом своєрідної дискримінації людини, способом вказати на її зайвість і непотрібність, інструментом її вилучення з поточної реальності.

Ключові слова: межовість, речовість, Чужий і Інший, антропологічне письмо, іншування, річ.

The article examines the material world of the story by the contemporary Polish writer, winner of the 2018 Nobel Prize in Literature, Olga Tokarczuk.

The genre in which the writer works, and within which she reveals artistic themes and problems, is difficult to define for sure – it is a unique mixture of postmodern and baroque features, magical realism and humanistic, philosophical fiction.

The article is devoted to an important component of the unique artistic canvas woven by Olga Tokarczuk – the material world of the story 'Seams' from the collection 'Quirky Stories' (2018).

The focus of Tokarczuk's prose is the theme of borders and borderlands, changes and transformations, as well as connections for different times and spaces. Another important topic for the writer is the meeting with The Stranger, The Other. The research of Olga Tokarczuk's short prose proved that she uses the material world as a stylistic means to express and reveal the borderline, otherness and disorientation of the world – topics that are important for the author and her readers.

Things very rarely perform only the auxiliary role of ‘props’ in the text, especially when it comes to highly artistic, intellectual literature. They usually represent the ideological and artistic features of the work, become an important content factor of the text, a component of the human concept and a means of psychologization, or embody the specifics of the author's model of the world.

The hero of the studied story by Olga Tokarchuk finds himself in a situation when things around him suddenly transform, change their usual appearance or ‘basic characteristics’. At the same time, the changes are very small, not fundamental, but they become a source of discomfort and embarrassment for the main character. In the end, what at first looks like a dissonance, a ‘failure of the matrix’, a small, barely noticeable inconsistency of things in the world, first angers and then scares him – he perceives it as a sign of indifference and alienation from the world.

The world seems to push the hero away, rejects him and does not extend its laws to him – it is *othering* him, and things become a tool for a kind of a person's discrimination, a way to point out his redundancy and uselessness, a tool for removing him from the current reality.

Key words: boundary, materiality, Stranger and Other, anthropological writing, othering, the thing.

Постановка проблеми. Ольга Токарчук отримала Нобелівську премію з літератури у 2018 році «за наративну уяву, яка з енциклопедичною пристрасстю показує долання меж як форм життя», і значною мірою ця теза, сформульована нобелівським комітетом, визначає ключові теми та мотиви творчості польської письменниці, що найчастіше потрапляють у фокус уваги читачів та дослідників її творів. Її найчастіше бачать і читають як «оповідачку погранич, сполучних тканин, маргінесів, перевалів і узлісь; усього слабо чутного, «недосконалого, неповноцінного, надламаного». Усього, що є водночас і тим, і іншим. Зв'язком, горизонтом» [7]. І це здебільшого справедливо, бо образ меж і кордонів – один із центральних образів художнього світу авторки. Багато з її творів, і оповідань, і великих романів, розкривають тему переходу, мандрів, трансформацій. Межовість як стан переходу і змін, як рух у просторі і часі, як пошук свого місця у світі і житті інших людей – у центрі багатьох її творів. Роман «Правік та інші часи» (1996) – це книга про життя на межі – у різних сенсах цього слова. «Мандрівка людей Книги» (1993) – про духовну подорож, паломництво людей у пошуках міфічної Книги, але насправді кожен з них шукає чогось свого – любові, дому, втраченого часу, спокути чи смерті. «Бігуни» (2007) – збірка історій людей-втікачів, «блукачів, людей не на своєму місці або цілком без місця під сонцем», спроба «зловити світ у постійному переміщенні» [7]. «Дім денний, дім нічний» (1998) – книга про провінційне містечко і життя периферії.

Ще одна важлива творчості Ольги Токарчук – зустріч з Іншим, з Чужим, як спосіб не тільки пізнати щось нове чи незнайоме про навколишній світ, але й дізнатися щось нове про себе. Перекладач Токарчук Остап Сливинський зазначає, що «Так крізь неспокійний погляд чужинця, з його вічно рухомої перспективи реальність постає об'ємною й багатовимірною: лише у бездомного треба питати, що таке дім, лише той, хто не має у світі безпечного сховку, може щось нове і суттєве сказати про світ» [7]. Також він відзначає унікальний «антропологічний сенс письма» авторки [7], для якої література «збудована на чуйності щодо кожного іншого від нас буття. Це основний психологічний механізм розповіді. Завдяки цьому чудовому знаряддю, найбільш рафінованому способу людської комунікації, наш досвід подорожує крізь час і потрапляє до тих, котрі ще не народилися, проте колись сягнуть того, що ми написали, що розповіли про нас самих і про наш світ» [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало критиків та рецензентів відзначають той особливий спосіб, у який Ольга Токарчук створює художню канву своїх текстів. Це химерне переплетення постмодерних і барокових рис, «магічного реалізму» та філософської, гуманістичної фантастики. Наразі творчість Ольги Токарчук не має вичерпних і систематичних досліджень в українському літературознавстві: їй присвячені окремі рецензії та есеї Богдани Романцової [6], Марії Чадюк [11] та інших, а також інтерв'ю і коментарі її перекладача українською Остапа Сливинського [7]. Крім того, українські читачі та дослідники мають у своєму розпорядженні численні інтерв'ю з письменницею – вона є великим другом України, частою гостею Київського Книжкового Арсеналу та Львівського BookForum різних років. Утім, після

вручення письменниці Нобелівської премії та появи українських перекладів її книжок увага до її творчості поступово зростає, і з'являється дедалі більше літературознавчих розвідок, присвячених окремим творам авторки. Наприклад, стаття Лілія Лавринович досліджує часопростір роману «Правік та інші часи» [5], а Людмила Тарнашинська – систему героїв роману «Бігуни» [8].

Хронотоп, система образів та міфопоетичність світу – важливі домінанти творчості Ольги Токарчук, та у цій статті ми б хотіли звернути особливу увагу на ще одну складову неповторного художнього полотна, що його тче Ольга Токарчук – речовий світ її малої прози.

Мета дослідження. У фокусі нашої нинішньої розвідки – речовий світ оповідання Ольги Токарчук «Шви» зі збірки під назвою «Химерні оповідання», виданої польською у 2018 році. Українською книжка вийшла двома роками пізніше у видавництві Темрога, за перекладом Віктора Дмитрука. Назва щонайкраще характеризує зміст цієї збірки, де під однією обкладинкою зібрано 11 оповідань про живе і мертво, своє і чуже, реальне і потойбічне. Тематика збірки дуже широка, глибока, універсальна – і водночас дуже особиста, тонка, невагома. Це та властивість, яку сама авторка називає «поглядом жаби, а не птаха». Це особливий спосіб дивитися на світ – бачити «дрібні подробиці людського життя, травинки, листочки, камінці, що лежать на дорозі, яких з перспективи птаха не побачиш» [4], «зважати на дрібниці, які й утворюють красу життя» [5].

Наша мета – проаналізувати, як речі, що оточують героїв творів Токарчук, супроводжують від моменту життя і до смерті, розкривають їхній внутрішній світ, стають символічними чи смислотворчими у процесі втілення авторського задуму. І, звісно, як вони допомагають висловити і оприятити межовість, інакшість та очуження світу – вищезгадані теми і сенси, безперечно важливі для авторки і її читачів.

Виклад основного матеріалу. Речі дуже рідко виконують у художньому тексті лише допоміжну роль «реквізиту», значно частіше вони репрезентують ідейно-художні особливості твору, постаючи важливим змістовим чинником тексту, складовою концепції людини та засобом психологізації або ж утілюючи специфіку авторської моделі світу [1, с. 58].

У цьому випадку ми звернемося до очуження, бо саме воно є головним прийомом, що його використовує Ольга Токарчук при створенні образів речей в оповіданні «Шви». Терміни «очуження» і «одивнення» вважаються синонімами, часто у літературознавчих розвідках вони вживаються поряд, через кому, втілюючи в собі поняття «оновлення» змістової форми слова, способу подолання автоматизації людського сприйняття навколишнього світу, коли речі не мисляться, не усвідомлюються і поступово втрачають свою суть, свою первинну значущість, внутрішнє життя. Формою подолання цієї втраченості внутрішнього сенсу є одивнення речей, виведення їх з контекстів, а спираючись на поняття бартівського коду, – за межі звичного асоціативного поля. Саме повернення речі до її сутності, відчуття її не через «впізнавання», а через «бачення», є, у розумінні мистецтва, функцією художнього образу – він повинен не наближати реалії до нашого розуміння, а навпаки, ускладнювати процес – і цим порушувати автоматизм сприймання предметів дійсності.

Так, засобом, що дозволяє письменниці втілити ідею одивнення/очуження реальності навколо людини є одивнення/очуження речей.

По суті, герой оповідання «Шви» одного дня несподівано потрапляє у таку собі ситуацію «деавтоматизації» – «дереалізації», невпізнання фрагментів реальності, коли речі раптово втрачають свою властивість сприйматися як логічна і природна частина реальної дійсності – щось таке, що не помічається і не усвідомлюється, бо є частиною звичного плину життя. Пан Б. ніби робить все як заведено, але речі навколо нього «порушують правила» і відмовляються поводитися «як завжди»: раптом виявляється, що шов на шкарпетках змінює своє звичне розташування і тепер веде не впоперек стопи, а вздовж пальців до самих щиколоток: «Йому були невідомі шкарпетки з таким швом по всій довжині. <...> Натягнув ту чорну на ногу, виглядала

вона дивно, тож із огидою відкинув її та почав приміряти інші, аж урешті втомився і якийсь час відчував, що йому важко дихати. Ніколи раніше він не помічав, що шкарпетки мають такий шов. Як це може бути?» [9, с. 47].

Наступна зміна реальності торкнулася кольору пасти кулькових ручок: вона змінилася із синьої на коричневу. Далі настала черга марок: всі досі прямокутні марки на поштових конвертах перетворюються на круглі. При цьому зміни речей стаються водночас і на всіх рівнях часової реальності – і в теперішньому, і в минулому. Пан Б. відшукує старі телевізійні програмки та пожовклі конверти – і написи на них так само коричневі, а марки круглі.

Герой робить спробу вдатися до найлогічніших способів пізнання дійсності: аналізу, пошуку, порівняння, звернення до минулого тощо. Він шукає і уважно вивчає речі, намагаючись приховати своє збентеження, ставить обережні запитання сусідам чи продавцям у крамничках по сусідству. Викликає в пам'яті образи речей, намагається відшукати в собі спогади про час, коли речі почали міняти свою форму чи вигляд. Але пам'ять виявляється безпорадною пояснити йому світ. Реальність їй зраджує, суперечить, опирається – образ звичних і незмінних предметів побуту в спогадах не відповідає актуальному, нинішньому стану речей: «Він сів у крісло й рився в пам'яті, пробуючи знайти в ній той один правильний образ марок. Він же не збожеволів – чому ж круглі марки здавалися йому такими абсурдними? Може, раніше він не звертав на марки уваги? Язик, солодкий смак клею, шматочок папірця, який його пальці приклеюють на конверт... Листи колись були товстими, пузатими. Конверти мали блакитний колір, ти тягнув язиком по смужці клею, а потім стискав пальцями, щоб обидві частини конверта склеїлися. Перевертав конверт і... – так, марка була квадратна. Це точно. А зараз кругла. Як таке може бути?» [9, с. 53].

Світ навколо героя поступово змінюється, ламається, втікає від нього: псується полуничне варення, рветься разка дружининою намиста, розладнується сон: «ніч розсипалася в нього на дрібні шматочки, зовсім як коралі його померлої дружини, які він колись знайшов у шухляді» [9, с. 46]. Але те, що спершу сприймалося «як неминуче зло – як кран, що крапає, як відірвана ручка від тумбочки чи зіпсований замочок куртки» [9, с. 47], перетворюється на якийсь системний збій у матриці світу. Келишки для вина міняють форму, баночки відкриваються в інший бік, на годинниках з'являються досі небачені там цифри... Решта світу не помічає цих змін, цієї інакшості, цієї зламаності – для людей навколо пана Б. світ був таким завжди. І це поглиблює переживання героя, бо явно засвідчує: «з ним щось не так», щось поламалося не в світі, а лише в ньому. Що стало причиною цих змін – старість, самотність, смерть дружини? А, може, все разом – коли близька людина йде і залишає тебе без ґрунту під ногами, без звичних спільних ритуалів, без усвідомлення, хто ти є і навіщо встаєш зранку, снідаєш, ідеш у крамницю. Коли життя, що склалося у суму знайомих подій і вибудувалося у раз і назавжди заведений порядок, раптом мусить бути змінене, бо ти змінився теж – ти постарів і уже не встигаєш за мінливістю і динамічністю світу. Коли стається смерть – щось таке, на що ти не здатен вплинути, зупинити, відвернути. І ця найстрашніша зміна стає лише одним із численних нагадувань про хаотичність світу і абсурдність буття.

При цьому речі не змінюють своєї функціональності, не відмовляють своєму користувачеві в узуальності, зміні, що стаються в них, не принципові, але вони є основою узвичаєності, сталості, емоційної комфортності для людини, що давно ними користується, звикла до них і мислить їх як частину власної картини світу. Ось чому те, що виглядає як дисонанс, дрібна малопомітна невідповідність, спершу злить, а потім лякає головного героя – він сприймає це як знак відчуження світу. Світ ніби відштовхує героя, відмовляється від нього і не поширює на нього свої закони – *інише* його, і речі стають інструментом своєїрідної дискримінації людини, способом вказати на її зайвість і непотрібність, інструментом її вилучення з поточної реальності.

Висновки. В оповіданні «Шви» Ольга Токарчук тонко і надзвичайно переконливо зображає людину у розладнаному світі – світі, сповненому дисонансів, коли гармонію безнадійно втрачено і симфонія от-от перетвориться на какофонію. Речі у творі – це буквально определена втрата людиною сенсу буття, коли вона, чи то внаслідок трагедії, чи за певних обставин у якийсь момент свого життя припиняє, можливо, навіть непомітно для самої себе, бути потрібною собі чи комусь – і світ робить їй крок назустріч та відповідає взаємністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Городнюк Н.А. Res incognita: семіотика речі у східнослов'янському модерністському романі першої половини ХХ століття : монографія. Дніпро, 2017. С. 58.
2. Кабачій Р. Людина пограниччя. Інтерв'ю з Ольгою Токарчук. *Український Тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/Publication/2109>.
3. Камінська А. День, ніч та інші простори: [про творчість Ольги Токарчук]. *Кур'єр Кривбасу*. 2004. № 178. С. 199–200.
4. Карп'юк В. Ольга Токарчук, письменниця: Моє покоління дуже сильно відчуває свою некоріненість. *Інтерв'ю з України*. 21 жовтня 2022 року. URL: <https://rozмова.wordpress.com/2019/10/19/olha-tokarchuk/>.
5. Лавринович Л.Б. Художня інтерпретація ідеї часопростору в романі О. Токарчук «Prawiek I inne czasy». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2012. Вип. 28. С. 128–149.
6. Романцова Б. За що Ольга Токарчук отримала Нобелівську премію. *Український Тиждень*. 11 жовтня 2019 року. URL: <https://tyzhden.ua/za-shcho-olha-tokarchuk-otrimala-nobelivsku-premiuu>.
7. Сливинський О. Ольга Токарчук. Досконалість неточних форм. *Нова Польща*. 24 січня 2022 року. URL: <https://novapolshcha.pl/article/olga-tokarchuk-doskonalist-netochnik-form>.
8. Тарнашинська Л. Бігуни/мандрівники vs утікачі/переселенці. (Ре)інтерпретація роману Ольги Токарчук із проєкцією на український контекст. *Посестри*. № 49-52. 2023. URL: <https://posestry.eu/zhurnal/no-52/statya/bigunimandrivniki-vs-utikachipereselenci-reinterpretaciya-romanu-olgi>.
9. Токарчук Л. Химерні оповідання. 2020. *Tempora*. 208 с.
10. Фрагменти нобелівської лекції Ольги Токарчук: «Те, що не розказане, перестає існувати, вмирає». *Нова Польща*. 9 грудня 2019 року. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/olha-tokarchuk-te-shcho-ne-rozkazane-perestayе-isnuvaty-vmyraе>.
11. Чадюк М. Досвід пограниччя за часів непевності. У чому актуальність книжок Ольги Токарчук, яка здобула Нобелівську премію. *День*. № 189. 17 жовтня 2019. URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/kultura/dosvid-pohranychchya-za-chasiv-nepevnosti>.
12. Tokarczuk Olga, Przemowa noblowska. 2019. *The Nobel Prize*. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2018/tokarczuk/104870-lecture-polish>.